

ӘОЖ 631.617.581.14:631.53.02

С.Л. Дүйсенбеков, А.Т. Қуатбаев, С.К. Таирова,
А.Т. Калимбетова, Ж.Т. Жаниязов, Ж.Б. Нармуратова
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: aidana90@bk.ru

**Жамбыл облысы Қызыларық ауылдық округіндегі малазықтық жерлердің
мәденитехникалық жағдайы**

Мақалада Қызыларық ауылдық (Жамбыл облысы, Жуалы ауданы) округіндегі табиғи жайылымдардағы өсімдік жамылғысының қазіргі таңдағы жағдайын анықтау, өсімдіктер тізімін жасау, жем-шөпті өсімдіктер түрлерінің қорын анықталды. Зерттеулер нәтижесінде табиғи жайылымдарды тиімді пайдалану, қорғау, өсімдіктер ресурстарын молықтыру шаралары бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: жайылым, шалғындық, өсімдіктер қауымдастығы, генерализациялау, деградация.

S. L. Duysenbekov, A. T. Kuatbaev, S. K. Tayrova, A. T. Kalimbetova, Zh. A. Zhaniyazov, Zh. B. Narmuratova
Culture and technical condition of forage land Kyzylaryk rural district Zhambyl

This article defined the current state of rangeland vegetation Kyzylaryk rural district, compiled a list of plant species identified supply of forage plants. The studies following recommendations were made: correct use of natural pastures, measures to save plant resources.

Keywords: pasture, grasslands, generalization, degradation, plant association.

С.Л. Дүйсенбеков, А.Т. Қуатбаев, С.К. Таирова, А.Т. Калимбетова, Ж.Т. Жаниязов, Ж.Б. Нармуратова
**Культуротехническое состояние кормовых угодий Кызыларыкского сельского округа
Жамбылской области**

В статье определено сегодняшнее состояние растительного покрова природных пастбищ Кызыларыкского сельского округа, составлен список растений, определен видовой запас кормовых растений. В результате исследований были предложены следующие рекомендации: правильно использовать природных пастбищ, меры изобилии ресурсных растений.

Ключевые слова: пастбище, сенокосные угодья, ассоциация растений, генерализация, деградация.

Геоботаникалық іздестіру жұмыстары табиғи мал азықтық алқаптардың өсімдіктер жамылғысын тиімді пайдалану, қорғау, өсімдік ресурстарын молықтыру шаралары мен ұсыныстар жасау мақсатында жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының жер қорын келесі санаттарға жататын жерлер құрайды:

- Ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер;
- Елді-мекен жерлері;
- Өнеркәсіп, транспорт, байланыс, қорғаныс және басқа мақсаттағы жерлер;
- Табиғат қорғау, денсаулық сақтау, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер;
- Орман қорының жері;
- Су қорының жері;
- Босалқы жер қоры [1;2;3].

Жұмыстың мақсаты – Жамбыл облысы,

Жуалы ауданы, Қызыларық ауылдық округінің өсімдіктер жамылғысының қазіргі жағдайын анықтау, кездесетін өсімдіктердің тізімін жасау, соның ішінде жайылымдар, егістік және шөп орылатын алқаптардың күйін бағалау.

Жұмыстың міндеті – өсімдіктер жамылғысының құрылымын, типологиялық құрамын, құнды және жойылып бара жатқан өсімдік түрлерін анықтау, деградацияға ұшыраған алқаптардың жағдайын жақсартуға ұсыныстар беру.

Жұмыстың өзектілігі – өсімдіктер жамылғысында болып жатқан өзгерістерді негізге ала отырып, мониторинг жүргізу, генерализациялау арқылы аудандық, облыстық, республикалық карталар жасау және табиғи мал азықтық алқаптардың сандық картасын жасау.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Негізгі зерттеу жұмысының объектісі – Қызылалық ауылдық округінің табиғи мал азықтық алқаптарының өсімдіктер жамылғысы.

Геоботаникалық зерттеу жұмыстарын жүргізу 3 кезеңнен дайындық, далалық және камералдық кезеңдерден тұрады. Қызылалық ауылдық округінде кездескен өсімдік атауларының тізімі С.А. Арыстанғалиев (2002) бойынша жасалынды [1;4;5;6].

Дайындық кезең. Дайындық кезеңде келесі жұмыстар жүргізіледі: жұмыс жүргізілетін объект және зерттеу масштабы жоспарланды; орындау мерзімі жоспарланып, анықталды; жоспарлы-картографиялық материалдар жиналып, зерттеу жұмысы жүргізілетін шаруашылықтың шекарасы нақтыланып, бекітілді; объект туралы толық ақпарат алу үшін әдебиеттермен танысып, өсімдіктері, табиғи-климаттық жағдайы, топырағы туралы мәліметтер жинақталды; талдау жасау үшін алдыңғы жылдарда жүргізілген геоботаникалық, топырақ зерттеу жұмыстарының картографиялық материалдары жинақталды; топокарталар, фотопландар, схемалар таңдалып алынды; топырақтың және өсімдіктердің систематикалық (жүйелік) тізімдерімен жұмыс жүргізілді.

Жинақталған материалдар тиянақты түрде қаралып, талдау жасалынады, зерттелетін аймақта сирек кездесетін, ерекше қорғауға алынған, дәрілік, улы және т.б. өсімдіктердің тізімі жасалып, алдын ала табиғи азықтық алқаптардың типтерінің тізімі жасалынды.

Далалық кезең. Далалық кезеңде территорияны рекогносцировкалық шолып өту, мал азықтық алқаптарды геоботаникалық картаға түсіру, өсімдіктер мен топырағын сипаттау, табиғи мал азықтық алқаптардың мәдени-техникалық жағдайын сипаттау, оларды тиімді пайдалану және жақсарту шараларын анықтау, шөпөтының өнімділігі мен азықтың сапасын анықтау және далалық кезеңде жиналған материалдарды өңдеу жұмыстары жүргізілді.

Камералдық кезең. Камералдық кезеңде далалық геоботаникалық зерттеу барысында жиналған материалдарды өңдеу жұмыстары жүргізілді. Өңдеу жұмыстарына төмендегі түрлер кірді: флоралық құрамын анықтап, нақтылау; типологиялық құрамын қалыптастыру және табиғи мал азықтық алқаптардың типтерінің классификациясын жасап, легендасын құру; шабындықтар мен жайылымдардың өнімділігін есептеу (мерзім бойынша); контурдың ауданын анықтап, есептеу; гебо-

таникалық картаға контурлар ведомостін рәсімдеу; табиғи мал азықтық алқаптардың геоботаникалық авторлық картаны жасау және рәсімдеу; табиғи мал азықтық алқаптардың мәдени-техникалық жағдайының және тиімді пайдалану жөнінде ұсыныстар картограмма-сын жасау және рәсімдеу.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Қызылалық ауылдық округінің жері Жуалы ауданының шығыс бөлігінде орналасқан, ол екі телімнен тұрады: Негізгі және Көксай телімдері.

Қызылалық ауылдық округінің Негізгі телімі солтүстікте Жамбыл ауданының жерімен шектеседі, ал шығысы Ақтөбе және Көкбастау ауылдық округтерімен (Көксай телімі) және Қырғызстан Республикасымен, батысында Ақсай және Бурно-Октябрьск ауылдық округтерімен, солтүстік-батысында Көкбастау ауылдық округ жерімен (Негізгі телім) шектеседі.

Ауылдық округтерге қызмет көрсету зонасын қалыптастыру экспликациясына және жерді пайдалану шекарасының жоспарына сәйкес Қызылалық ауыл округінің ауданы 16777 га құрайды.

Зерттеу ауданының территориясы таулы зонаға, Орта-Азиялық таулы облысқа, Батыс Тянь-Шань округына жатады. Топырақ және өсімдік жамылғысы екі вертикальді белдікте құрылған: далалы қошқыл-қызғылт топырақ және шөлді-далалық ақшыл-қызғылт топырақ.

Қызылалық ауылдық округінің Негізгі телімінің ауданының зерттеу шекарасы 14499 га, соның ішінде ауылшаруашылық пайдалы жерлер – 13596 га, басқа пайдалы жерлер – 903 га. Ауылшаруашылық пайдалы жерлерден 7387 га ауданын жайылым, 56 га ауданы шөп орылатын жерлер, 5999 га ауданы егістік жерлер, 36 га ауданы бақша, 118 га ауданы ағаш отырғызу жерлері алып жатыр. Басқа пайдалы жерлерге 53 га жапырақты орман, 26 га қамысты батпақ, 6 га беткі су, 39 га құмды-қиыршықты шөгінділер, 338 га елді-мекен, 3 га бұталар, 44 га теміржол бұрылыстары, тамыр жыныстарының шығуы – 351 га, 36 га – шаруашылық құрылыстар, 5 га – зираттар (бейіттер). Көксай телімінің ауданы 1629 га құрайды, соның ішінде ауылшаруашылық алқаптар – 1563 га, басқа жерлер – 66 га. Ауылшаруашылық алқаптарда жайылым ауданы – 1430 га, егістік жерлер – 133 га құрайды.

1-кесте – Қызыларық ауылдық округі территориясынан жиналған өсімдік тұқымдастары мен тіршілік формалары

	Тұқымдастар	Түрлер саны	Тіршілік формалары					
			Бірж.	Екіж.	Көпж.	Жарт. Бұта	Бұта	Ағаш
1	Астық тұқымдасы – Злаковые – <i>Poaceae</i> Juss.	22	4	-	18	-	-	-
2	Қиякөлеңдер тұқымдасы – Осоковые – <i>Cyperaceae</i> Juss.	2	-	-	2	-	-	-
3	Лалагүлділер тұқымдасы – Лилейные – <i>Liliaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
4	Құртқашаштар тұқымдасы – Касатиковые – <i>Iridaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
5	Талдар тұқымдасы – Ивовые – <i>Salicaceae</i> Mirb.	1	-	-	-	-	-	1
6	Тарандар тұқымдасы – Гречишные – <i>Polygonaceae</i> Lindl.	2	1	-	-	-	1	-
7	Рияндар тұқымдасы – Маревые – <i>Chenopodiaceae</i> Vent.	4	2	-	-	2	-	-
8	Қалампырлар тұқымдасы – Гвоздичные – <i>Caryophyllaceae</i> Juss.	2	-	-	2	-	-	-
9	Крестгүлділер тұқымдасы – Крестоцветные – <i>Cruciferae</i> Juss.	2	1	1	-	-	-	-
10	Раушангүлдер тұқымдасы – Розоцветные – <i>Rosaceae</i> Juss.	8	-	3	-	-	5	-
11	Бұршақ тұқымдасы – Бобовые – <i>Fabaceae</i> Juss.	8	1	1	6	-	-	-
12	Қазтамақтар тұқымдасы – Гераниевые – <i>Geraniaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
13	Руталар тұқымдасы – Рутовые – <i>Rutaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
14	Сүттігендер тұқымдасы – Молочайные – <i>Euphorbiaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
15	Құлқайырлар тұқымдасы – Мальвовые – <i>Malvaceae</i> Juss.	2	-	-	2	-	-	-
16	Шайқурайлар тұқымдасы – Зверобойные – <i>Guttiferae</i> Juss.	2	-	-	2	-	-	-
17	Көкендер тұқымдасы – Волчниковые – <i>Thymelaeaceae</i> Juss.	1	1	-	-	-	-	-
18	Жиделер тұқымдасы – Лоховые – <i>Elaeagnaceae</i> Juss.	1	-	-	-	-	-	1
19	Шатыршагүлдер тұқымдасы – Зонтичные – <i>Umbelliferae</i> Juss.	2	-	-	2	-	-	-
20	Қорғасыншөптер тұқымдасы – Свинчатковые – <i>Plumbaginaceae</i> Juss.	1	-	-	-	1	-	-
21	Шырмауықтар тұқымдасы – Вьюнковые – <i>Convolvulaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
22	Айлаулықтар тұқымдасы – Бурачниковые – <i>Boraginaceae</i> Juss.	1	1	-	-	-	-	-
23	Ерінгүлділер тұқымдасы – Губоцветные – <i>Labiatae</i> Juss.	5	-	-	5	-	-	-
24	Бақажапырақтар тұқымдасы – Подорожниковые – <i>Plantaginaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-
25	Рияндар тұқымдасы – Мареновые – <i>Rubiaceae</i> Juss.	1	-	-	1	-	-	-

26	Үшқаттар тұқымдасы – Жимолостные – <i>Caprifoliaceae</i> Juss.	1	-	-	-	-	1	-
27	Күрделігүлділер тұқымдасы – Сложноцветные – <i>Asteraceae</i> Giseke.	17	1	2	13	1	-	-
	Жалпы	92	12	7	60	4	7	2

Таксономиялық талдау жасау нәтижесінде, мынадай өсімдік түрлерінің саны анықталды: доминант ретінде *Poaceae* (22 түр) және *Asteraceae* (17 түр) тұқымдастары, ал келесі 2 тұқымдас (*Fabaceae* және *Rosaceae*) кезекті орында, қалған өсімдіктер 1-5 түрлер аралығында кездеседі. Сонымен қатар Қызыл Кітапқа енген, әрі эндем Шренк тобылғытүс (*Spiraeanthus schrenkianus* (Fisch. et Mey.) Maxim.) өсімдігі анықталды.

Қорытынды

Қарастырылған Қызыларық ауыл округінің табиғи мал азықтық алқаптарының өсімдік

жамылғысы бойынша өсімдіктердің 27 тұқымдасқа жататын 92 түрі анықталды. Осы түрлердің ішінде малазықтық өсімдіктер саны 62 түр, желінбейтін өсімдіктер 30, соның ішінде 8 дәрілік, 12 улы өсімдіктер.

Зерттелген территорияда 3154 га жер малдың ұзақ мерзімді және ретсіз жайылуының салдарынан деградацияға ұшыраған. Сол себепті бұл жерлерде азықтық құндылығы нашар немесе құндылығы жоқ бір жылдық сораңдар, эфемерлер және желінбейтін, улы арамшөптер таралған. Осы жерлерге мал жаю режимін және жайылымдық ауыртпашылықты қадағалау шаралары ұсынылады.

Әдебиеттер

- 1 Инструкция по проведению крупномасштабных (1:1000 -1:100000) геоботанических изысканий природных кормовых угодий Республики Казахстан. – Алматы, 1995.
- 2 Ларин И.В. Кормовые растения лугов и пастбищ СССР. – 1950. – Тт. 1-3.
- 3 Семенова М.И. Джамбулская область (природа, население и хозяйство).– Алма-Ата: АН КазССР, 1961.
- 4 Ларин И.В. и др. Луговое хозяйство и пастбищное хозяйство. – Л.: Колос, 1975.
- 5 Иванов А.И., Ляшенко И.И., Оспанов Б.С., Подольский Л.И. Кормовые растения сенокосов и пастбищ Казахстана. – Алматы: Кайнар, 1996.
- 6 Арыстанғалиев С. Қазақстан өсімдіктерінің қазақша-орысша-латынша атаулар сөздігі. – Алматы, 2002. – 288 б.

References

- 1 Ynstruksya po provedenyu krupnomashtabnykh (1:1000 -1:100000) geobotanycheskykh yzyskanyi pryrodnyh kormovyh ugodyi Respublyky Kazakhstan. Almaty, 1995 g.
- 2 Laryn I.V. Kormovye rastenya lugov i pastbych SSSR, 1950, t.t. 1-3.
- 3 Semenova M.I. Dzhambul'skaya oblast (priroda, naselenye i hoziaystvo). A.N. Kaz. SSR, Alma-Ata, 1961.
- 4 Laryn Y.V. y dr. Lugavodstvo y pastbychnogo hozyaystvo. «Kolos», L, 1975.
- 5 Yvanov A.Y., Lyachenko Y.Y., Ospanov B.S., Podolskiy L.Y. kormovye rastenya senokosov y pastbych Kazakhstan. Almaty, «Kaynar», 1996.
- 6 Arystangalyev S.A., Ramazanov E.R. Rastenya Kazakhstana. Narodnye I nauchnye nazvanya. «Nauka» Almaty, 2002.